

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**М. РЫСКУЛБЕКОВ атындагы
КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНЕ КАРАШТУУ
МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ АКАДЕМИЯСЫ**

Д.08.17.543 - диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 336.6 (572.2)

Заякина Анна Васильевна

**Отун-энергетикалык комплексиндеги
инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдиги**

08.00.10 – Каржы, акча айланымы жана насыя

экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган

Автореферат

Бишкек – 2018

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин «Каржыларды башкаруу» кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: Экономика илимдеринин доктору, профессор
Сарыбаев Айылчы

Расмий оппоненттер: Экономика илимдеринин доктору, доцент
Чолбаева Сагынбубу Джумабековна

Экономика илимдеринин доктору, доцент
Бексултанов Азизбек Абдилкариевич

Жетектөөчү уюм: К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети, «Каржы, банк иши жана салык салуу» кафедрасы, дареги: 720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., 7-кичирайон, 34- үй

Диссертациялык ишти коргоо 2018-жылдын 28-декабрында саат 14.00дө М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д 08.17.543 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт.

Дареги: 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Диссертациялык иш менен М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин китепканасынын илимий залынан аанышууга болот.

Дареги: 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Автореферат 2018-жылдын 28-ноябрында таркатылды.

Д 08.17.543-диссертациялык кеңешинин окумуштуу катчысы, экономика илимдеринин кандидаты, доцент

Байтерекова Г. С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын азыркы учурдагы маанилүүлүгү. Инвестициялык ресурстардын көлөмү чектелген учурда инвестицияларга суроо-талаптын жогору болушунун шарттарында инвестициялык долбоорлорду негиздөө сапатына жана натыйжалуулугун эсептөөгө, анын ичинде долбоордун каржылык тобокелдигин баалого коюлган талаптар жогорулайт. Өлкөнү өнүктүрүү жагынан алып караганда энергетикалык тармак стратегиялык кызыгуу туудурган тутум болуп эсептелет, ал эми бул тармактын тобокелдигин диверсификациялоо маселелери алдыңкы позицияларга чыгат.

Инвестиция берүүнүн заманбап теориясы инвестициялык талдоонун жетишерлик өлчөмдө иштелип чыккан инструменттерине ээ, алар чет өлкөлүк тажрыйбада инвестициялык долбоорлорду тандоодо жана натыйжалуулугун негиздөөдө колдонулуучу инструменттер болуп саналат. Бирок казакстандык шарттарда чет өлкөлүк теорияны жана методдордун практикасын толук бойдон пайдалануу мүмкүн эмес. Бул баарыдан мурда инвестицияларды башкаруунун негизги маселелерине - инвестициялык долбоорлорду идентификациялоого жана каржылык тобокелдигин баалоого тиешелүү, аны туура чечүү бир кыйла деңгээлде инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруунун максатка ылайыктуулугуна карата кабыл алынган чечимдердин сапатын аныктайт.

Отун-энергетикалык комплекстин ишканаларынын инвестициялык жигердүүлүгүн жогорулатуу жана инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу олуттуу каржылык тобокелдер менен өтөт, аларды идентификациялоо жана классификациялоо татаал илимий милдет болуп эсептелет. Буга байланыштуу, инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоо менен байланышкан көйгөйлөрдүн комплекси диссертациялык изилдөөнүн темасынын бүгүнкү күндөгү маанилүүлүгүн жана заманбаптыгын шарттайт.

Инвестициялык долбоорлорду, анын ичинде Отун-энергетикалык комплексинде идентификациялоо жана каржылык тобокелдигин баалоо көйгөйүн изилдөөгө төмөнкү ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулар: У.Б. Баймуратов, М.В. Липсиц, Г. Сейткасимов, Н.Д. Рогалев, Т.К. Койчуев, Н.М. Даровских, Т.С. Казымова, А.А. Касымова, Д.Мусаева, А. Орузбаев, К. Идинов, Л.С. Беляев, Е.М. Упушев, Б.Б. Болатбек, А.Е. Долнаков, Н. К. Мамыров, Б.И. Вайсблат, А.М. Кульжанова, К. Бозумбаев, К. Рэдхед, С. Хьюс, Т. Косжанов, Б. Атамкулов, М.К. Мамырова, Д.Э. Старик, Ж. Ихданов, О.А. Кадинская, Д.П. Тукмакова, Н.В. Хохлов салым кошушкан.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар, негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Казакстан Республикасынын ыкчам өнүгүп жаткан тарыхый шарттарда жаңы саясий курска багытталган «Казакстан Республикасынын индустриалуу-инновациялык өнүгүүсү боюнча мамлекеттик программасынын» жана «Казакстан – 2050» стратегиясынын, ошондой эле Казакстан Республикасынын тездетилген индустриалуу-инновациялык өнүгүүсү боюнча мамлекеттик программанын алкагында аткарылды.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн

максаты инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоого теориялык негиздеме берүү жана каржылык тобокелдигин баалоо боюнча методологияны өркүндөтүү боюнча сунуштарды Отун-энергетикалык комплексинин инвестициялык долбоорлоруна ыңгайлаштыруу менен иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн алдына коюлган максаттарга ылайык, төмөнкү милдеттер чечилет:

- ОЭКтин ишканаларынын инвестициялык ишмердүүлүгүнүн каржылык тобокелдигин баалоонун ролун жана маанисин ачып берүү;
- ОЭКте инвестициялык долбоорлордун экономикалык натыйжалуулугун баалоо методикасын каржылык тобокелдерди эске алуу менен изилдөөнүн теориялык-методологиялык аспектилерин иликтеп үйрөнүү;
- отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрүн жалпылоонун жана системалаштыруунун негизинде инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоонун заманбап тутумдарына шайкеш келген ченемдик-укуктук талаптарды аныктоо;
- инвестициялык долбоордун тобокелдигин талдоо боюнча Казакстандын Отун-энергетикалык комплексинин өнүгүү абалына жана тенденциясына таасир этүүчү факторлорду эске алуучу фактордук эксперимент методикасынын мүмкүн болгон ыңгайланышуу ыкмаларын негиздөө;
- энергетикалык тармактын ишканаларынын инвестициялык долбоорлорунун каржылык тобокелдигин баалоо методикасын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу;
- тышкы институционалдык инвесторлордун эсептик сандык коэффициенттерди пайдалануу ыктымалдыгы боюнча койгон талабынын негизинде инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин эсептөөнүн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы Отун-энергетикалык комплексинин ишканаларынын инвестициялык долбоорлорунун каржылык тобокелдигин баалоо методдорун өркүндөтүү боюнча концептуалдык ыкманы, механизмдерди жана сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Диссертациялык иште төмөнкүдөй натыйжаларга жетишилди:

- отун-энергетикалык комплексинин өзгөчөлүгүн эске алуу менен инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин классификациялоонун жаңы ыкмасы сунушталды;
- отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоо механизмдерине коюлган ченемдик-укуктук талаптар такталды;
- ОЭКтин каржылык-экономикалык абалын комплекстүү баалоонун негизинде тармактагы инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоо жараянынын күчтүү жана чабал жактары аныкталды;
- отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоордун тобокелдигин талдоонун жаңы фактордук-эксперименттик ыкмалары

сунушталды;

– инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдик деңгээлин баалоо көрсөткүчтөрүнүн тутумунун негизинде илимий негизделген методика иштелип чыкты;

– инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин эсептөө боюнча ОЭКтин инвестициялык жагымдуулугунун анык деңгээлин эске алуучу толук механизм иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү. Инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин эсептөөнүн сунушталган комплекстүү методикасы Отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугуна анын тийгизген таасирин жогорку деңгээлдеги тактык менен аныктоого мүмкүндүк берет. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын макро- жана микро- деңгээлдерде пайдаланууга болот.

Иште сунушталган коэффициентти иш жүзүндө жайылтуу каржылык тобокелдин макроэкономикалык деңгээлде мүмкүн болуучу таасирин алдын ала аныктоого шарт түзөт, ал эми инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдин эсептөөнүн толукталып иштелип чыккан методикасы энергетикалык тармактын айрым бир ишканасынын деңгээлинде айрым бир долбоорду иш жүзүнө ашыруунун натыйжалуулугун аныктоочу фактор болуп саналат.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. Инвестициялык ачык-айкындыктын каржылык тобокелдигин баалоонун жана коэффициентинин көлөмүн эсептөөнүн сунушталган механизми жана методикасы тобокелдерди баалоонун учурдагы тутумунун натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет, бул Өкмөт тарабынан бюджеттик мерчемдөөнүн жүрүшүндө колдонулуучу болжолдуу макроэкономикалык көрсөткүчтөрдүн тактыгын жогорулатууну камсыздоого шарт түзөт.

Каржылык тобокелдикти баалоо деңгээлинин методдорун жана ыкмаларын оптималдаштыруу боюнча негизги тыянактар жана сунуштар ОЭКти инвестициялоо боюнча кабыл алынуучу чечимдердин сапатын жогорулатууга өбөлгө түзөт, бул чет өлкөлүк ири инвесторлорду ишке тартууга көмөктөшөт.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1. Теориялык-методикалык ыкмаларды жалпылоонун негизинде ОЭКте инвестициялык долбоорлордун тобокелдигин классификациялоонун жаңы түзүмү сунушталды;

2. Отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоону ишке ашыруу механизмдеринин өзгөчөлүктөрү аныкталды;

3. ОЭКтин каржылык-экономикалык абалына анын инвестициялык профилин түзүү зарылдыгын эске алуу менен комплекстик ыкманын негизинде баалоо жүргүзүлдү;

4. Отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоордун тобокелдигин талдоонун жаңы фактордук-эксперименттик ыкмасы толукталып иштелип чыкты жана ыңгайлаштырылды;

5. Инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдик деңгээлин баалоо көрсөткүчтөрүн эсептөө ыкмаларын инвестициялык долбоорду ишке ашырууга

кызыкдар болгон айрым бир энергетикалык ишкананын же каржылык институттун ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүк шарттарында оңой автоматташтырууга боло турган методикасын түзүү жолу аркылуу кайра карап чыгуу зарылдыгына негиздеме берилди;

6. Отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоордун тобокелдик деңгээлин жогорку тактыкта аныктоочу комплекстүү баалоо методикасы иштелип чыкты, методиканын айрым элементтери аны макроэкономикалык жана микроэкономикалык деңгээлде колдонууга мүмкүндүк берет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Издөнүүчүнүн жеке салымы ОЭКте инвестициялык куржундун каржылык тобокелдигин баалоо боюнча иштелип чыккан автордук методиканын жыйынтыктарын апробациялоодо тикелей катышкандыгында жана аны «Заман-банк» АК коммерциялык банкынын, «ЭнергоСтройПромсервис» жоопкерчилиги чектелген шериктиктин практикалык ишмердүүлүгүнө киргизүүдө, ошондой эле иштин темасы боюнча макалаларды жана баяндамаларды даярдоодо колдонгондугунда турат. Алынган маалыматтарды иштеп чыгуу жана интерпретациялоо жеке автор тарабынан аткарылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору Кыргыз Республикасында өткөрүлгөн: «Кыргыз Республикасындагы эки баскычтуу билим берүү тутуму: көйгөйлөрү жана келечеги», «Экономиканын, каржылардын жана эл чарбасын башкаруунун актуалдуу көйгөйлөрү», «Кыргыз Республикасынын заманбап шарттарда экономикалык өнүгүшүнүн көйгөйлөрү жана келечеги», «Экономикалык илим: кечээ, бүгүн, эртең» аталыштагы эл аралык илимий-практикалык конференцияларда; Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин «Каржыларды башкаруу» кафедрасы менен акад. К. И. Сатпаев атындагы Екибастуз инженердик-техникалык институтунун (ЕИТИ) «Экономика жана менеджмент» кафедрасынын методологиялык семинарларында; «Илимий изилдөөлөрдүн актуалдуу маселелери» аттуу Россия Федерациясында өткөн X эл аралык илимий-практикалык конференцияда баяндалды.

Изилдөөнүн натыйжалары «Заман-банк» АК коммерциялык банкынын ишмердүүлүгүндө карыз алуучулардын инвестициялык долбоорлорун каржылоо жөнүндө чечим кабыл алууда, «ЭнергоСтройПромсервис» жоопкерчилиги чектелген шериктиктин ишмердүүлүгүндө инвестициялык ресурстарды салуу багытын тандоону негиздөөдө, ошондой эле акад. К. И. Сатпаев атындагы Екибастуз инженердик-техникалык институтунун (ЕИТИ) «Экономика жана менеджмент» кафедрасында окуу жараянын оптималдаштыруу максатында студенттердин инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоо жаатында көндүмдөрүнүн жана билгичтиктеринин деңгээлин жана сапатын жакшыртуу үчүн «Ишкердик ишмердүүлүгүндөгү тобокелдиктер», «Инвестицияларды экономикалык баалоо», «Ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгү», «Инвестициялык менежмент» сабактарын окутууда пайдаланылды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук жарыяланышы. Диссертациялык иштин темасы боюнча изилдөөнүн жыйынтыктары жалпы көлөмү 3,7 басма табакты түзгөн 8 илимий макалада баяндалган. Алардын ичинен 4 макала КРнын ЖАК сунуштаган басылмаларында, 2 макала Россиялык илимий цитаталоо индексине кирген басылмаларда (чет өлкөлүк басылмалар), 2 макала кошумча басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, тыянактан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү 155 бетти түзөт, анын ичинде 16 сүрөттү, 17 жадыбалды, 112 аталыштагы библиографиялык булактарды жана 4 тиркемени камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык изилдөө темасынын актуалдуулугу негизделген, изилдөөнүн максаты жана милдеттери белгиленген, иштин илимий жаңылыгы, методологиясы жана изилдөө методикасы баяндалган, ошондой эле иштин практикалык маанилүүлүгү көрсөтүлгөн жана коргоого чыгарылган негизги жоболор аныкталган.

«Инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин теориялык изилдөө» деп аталган биринчи бапта инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин классификациялоонун, аныктоонун жана идентификациялоонун мазмуну, маңызы жана теориялык негиздери баяндалган.

Казакстан Республикасын туруктуу экономикага жана социалдык туруктуулукка багытталган башка мамлекеттердей эле өнүктүрүү, ошону менен бирге чарба жүргүзүүнүн рыноктук үлгүсүн иштеп чыгуу жана өркүндөтүү ишке ашырылып жаткан инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугун каржылык тобокелдигин эске алуу менен жогорулатуу көйгөйлөрүн терең баамдап түшүнүүнү талап кылат.

Иште пайдаланылган адабий булактардын кеңири айланасына көз жүгүртсөк, тобокелдик жеке тараптардын да, юридикалык тараптардын да чарба ишмердүүлүгүнө мүнөздүү көрүнүш экендигин тастыктайт: көптөгөн учурларда тигил же бул окуялардын толук алдын алуу мүмкүн эмес, алар көп жагынан адамдын иш-аракетине жана каалоосуна көз каранды эмес.

Инвестирлөө да өзүнүн бардык түрлөрү боюнча көп сандаган тобокелдиктер менен коштолот, алардын инвестициялык долбоордун натыйжасына тийгизген таасиринин деңгээли өлкөдөгү экономикалык кырдаалдын, инвестициялык рыноктун өзгөрүлмөлүүлүгүнө, казакстандык иш тажрыйбада жаңы көрүнүш болуп саналган инвестициялык долбоорлордун түрлөрүнө жана аларды каржылоо формаларына байланыштуу жогорулайт.

Инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдигин салттуу классификациясын жана сунушталган классификациясын салыштыруу 1.1.- жадыбалда көрсөтүлгөн.

1.1.жадыбал – Инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдигинин салттуу классификациясын жана сунушталган классификациясын салыштыруу

Салттуу классификация	Сунушталган классификация
1) Керектүү каржылык ресурстардын алгылыктуу шарттарда жеткиликсиз болуу тобокелдиги	1) Рыноктун конъюнктурасынын өзгөрүү тобокелдиги
2) Инфляция тобокелдиги	2) Инфляция (дефляция) тобокелдиги
3) Пайыздык коюмдардын өзгөрүү тобокелдиги	3) Саясий тобокелдик
4) Валюта тобокелдиги	4) Валюта тобокелдиги

Сунушталган классификацияда Отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдигинин негизги түрлөрү бөлүп көрсөтүлгөн, бирок анык инвестирлөө жана аларды ишке ашыруу шарттарына жүргүзүлгөн талдоо бул классификация долбоордун кирешелүүлүк деңгээлине таасирин тийгизүүчү факторлордун өсүшү жана кокреттештирилиши менен

кеңейиши ыктымал деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдигинин сунушталган классификациясы ОЭКтеги инвестициялык долбоорлордун заманбап абалын чагылдырат, аларды ишке ашыруунун баскычтарын тактайт жана конкреттештирет. Мамлекеттин жана уюмдардын инвестициялык ишмердүүлүгүнө рыноктун конъюнктурасынын өзгөрүшү, өлкөдөгү жана чет өлкөлөрдөгү экономикалык кырдаал, рыноктун субъектилеринин инвестициялык жигердүүлүгү, ошондой эле саясий процесстер айрыкча таасирин тийгизет. Буга байланыштуу рыноктун конъюнктурасынын өзгөрүү тобокелдиги жана саясий тобокелдик өзүнчө категорияга бөлүнүп көрсөтүлдү.

Инвестициялык долбоор татаал экономикалык объектилерге кирет жана аны факторлордун бүтүндөй жыйындысы аркылуу гана баяндап берүүгө болот. Экспериментти мерчемдөөдө адатта бир нече факторлор бир учурда өлчөнөт.

Энергиялык объектинин инвестициялык долбооруна таасирин тийгизүүчү факторлордун сунушталган тизмеси биздин пикирибизде төмөнкүдөй (1.2-жадыбал):

1. 2-жадыбал - Энергиялык объектинин инвестициялык долбооруна таасирин тийгизүүчү факторлордун сунушталган тизмеси

Фактордун аталышы	Фактордун мүнөздөмөсү
Инфляция деңгээли	Башкарууга мүмкүн эмес
Салыктардын коюму	Башкарууга мүмкүн эмес
Инвестициялардын көлөмү	Башкарууга мүмкүн эмес
Энергияны сатуудагы коромжулар	Башкарууга мүмкүн эмес
Өзгөрүлмө чыгымдар	Башкарууга мүмкүн эмес
Депозиттер боюнча коюмдар	Башкарууга мүмкүн эмес
Насыялар боюнча коюмдар	Башкарууга мүмкүн эмес
Долбоорду ишке ашыруу убактысын көбөйтүү	Жарым-жартылай башкарылуучу
Жалпы чыгымдар	Жарым-жартылай башкарылуучу
Сатуу баасы	Жарым-жартылай башкарылуучу
Кызматкерлердин айлык акысы	Башкарылуучу
Сатуу көлөмү	Башкарылуучу
Төлөмдөрдү кечиктирүү	Башкарылуучу

1.2-жадыбалдан көрүнгөндөй, башкарууга мүмкүн эмес болгон факторлор башкарылуучу жана жарым-жартылай башкарылуучу факторлорго караганда көбүрөөк санда. Бирок тобокелдик факторлорун аныктоонун өзү татаал милдет болуп эсептелет жана ар бир тармак үчүн да, ал түгүл ар бир долбоор үчүн да өзүнчө чечилет.

Отун-энергетикалык комплекстеринде ишке ашырылуучу инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдик деңгээлин баалоо, өлчөө жана эсептөө маселелерин теориялык изилдөөнүн жүрүшү учурдагы методикаларда бир катар кемчиликтер бар экендигин көргөздү:

1) ОЭКтеги инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин эсептөөнүн учурдагы методикалары жалаң гана теориялык мүнөздө;

2) долбоорлордун каржылык тобокелдигин өлчөмү тууралуу анык маалымат бере турган сандык жана саптык көрсөткүчтөр так регламенттелген эмес;

3) Отун-энергетикалык комплекстерине мүнөздүү каржылык тобокелдик деңгээлин баалоонун өзгөчөлүктүү көрсөткүчтөрү аныкталган эмес;

4) колдонулган коэффициенттердин системдүүлүгү жана логикалык негиздемеси жок, методикаларда каралган коэффициенттер үстүртөн гана берилген жана көбүнчө ишкананын каржылык абалына мүнөздөмө берет;

5) талаптарда каржылык тобокелдиктин ар бир айрым алынган долбоордун натыйжалуулугуна тийгизген таасирин аныктоочу коэффициенттер берилген эмес.

«Инвестициялык ишмердүүлүк жана ОЭКтеги инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдик деңгээлине таасир этүүчү факторлор» деп аталган экинчи бапта ОЭКтин заманбап шарттардагы абалы каралды, ОЭКтин субъектилеринин инвестициялык жигердүүлүгү талданды, ошондой эле инвестициялык жагдайды баалоо жана инвестициялык долбоорлордун ишмердүүлүк багыттары боюнча ишке ашырылышын талдоо жүргүзүлдү.

Сереп салуунун, теориялык изилдөөнүн жана ар түрдүү маалымат бутактарына сереп салуунун негизинде Кыргыз Республикасы менен Казакстан Республикасынын Отун-энергетикалык комплекстериндеги инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруунун жүрүшүн ченемдик-укуктук жөнгө салуунун түйүндүү учурларына салыштырма талдоо жүргүзүлдү. Салыштырма талдоонун натыйжалары жадыбал түрүндө көрсөтүлдү (2.1-жадыбал).

2.1-жадыбал. ОЭКтин ишканаларын ченемдик-укуктук жөнгө салуунун салыштырма мүнөздөмөсү

Кыргыз Республикасы	Казакстан Республикасы
Кыргыз Республикасынын аймагында жайгашкан баштапкы энергетикалык ресурстар жалаң гана мамлекеттин менчигинде болуп саналат.	Казакстан Республикасынын аймагында жайгашкан баштапкы энергетикалык ресурстар мамлекеттин да жана компаниялардын да менчигинде болушу ыктымал.
Энергетика тармагындагы ар түрдүү органдардын ыйгарым укуктарын жана компетенцияларын аныктоо маселелерине дыкат мамиле.	Энергетика тармагындагы ар түрдүү органдардын ыйгарым укуктарын жана компетенцияларын тартипке салуунун жетишсиздиги

Булак: Кыргыз Республикасы менен Казакстан Республикасынын мыйзамдык жана ченемдик-укуктук иш кагаздарынын негизинде автор тарабынан иштелип чыккан.

Салыштырмалуу мүнөздөмөнүн негизинде каралып жаткан өлкөлөрдүн энергетикалык рынокторун башкаруу энергетика маселелерин мамлекеттик жөнгө салуунун механизмдери жана принциптери боюнча бир топ окшош экендигин айтууга болот. Даана көрүнгөн айырмачылыктар бир кылка мамилелерди тартипке салуунун ар башка техникасынан, ошондой эле тигил же бул маселе боюнча мыйзам ченемдик көрсөтмөлөрдүн ар түрдүү көлөмүнөн байкалат.

Ошону менен катар, каралып жаткан өлкөлөрдө энергетикалык тармакты мамлекеттик жөнгө салуу жана көзөмөлдөө бир кыйла катаал, баштапкы энергетикалык ресурстарга, лицензиялоо жаатында жана энергетикалык мыйзамдуулукту аткарууну мамлекеттик көзөмөлдөөгө өзгөчө укуктар берилген. Ошентсе да, Казакстандын энергетикалык рыногунун ишканаларынын көпчүлүгү жеке менчик экендигин эске алып, биздин оюбузча, энергетикалык рынокту жана энергетикалык ишканалар тарабынан ишке ашырылуучу программаларды көзөмөлдөөнү күчөтүү зарыл.

Doing Business-2018 рейтингинде Казакстан 190 өлкөнүн ичинен 36-орунду ээледі. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн ортосунда Казакстан Россия Федерациясынан кийинки 2-орунда турат жана Беларусь, Армения жана Кыргызстандан алдыга озуп чыккан.

2005-жылдан баштап өлкөгө 250 млрд. дан ашык АКШ доллары өлчөмүндө чет өлкөлүк тикелей инвестициялар тартылып келинген. 2017-жыл жыйынтыгы боюнча 15,7 млрд. АКШ доллары келген. Дүйнөлүк каржылык туруксуздук шарттарында өлкөдөгү инвестициялык жагдай жана макроэкономикалык кырдаал бекем туруктуу жана инвесторлорго ишеним туудурат. Казакстан чет өлкөлүк тикелей инвестицияларды тартып келүү боюнча көрсөткүчтөрү жогору экендигин тастыктап турат.

Азыркы учурда Казакстанда жагымдуу инвестициялык жагдай түзүлгөн: жөнөкөйлөтүлгөн салык тартиби иштейт, улуттук мыйзамдар дайыма өркүндөтүлүп турат, инвестициялык преференциялардын топтому кеңейтилүүдө. Экономиканын артыкчылыктуу багыттарында инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруучу инвесторлорго салык мыйзамдарынын туруктуулугу кепилденген.

Экономикалык кызматташуу жана өнүгүү уюмуна (OECD) кирген өлкөлөрдүн мыкты стандарттарына жана иш тажрыйбасына шайкеш келген инвестициялык жагдай түзүү үчүн Казакстан түп-тамырынан бери өзгөртүүлөрдү жүргүзүүгө багыт алды, буга 2.2-жадыбалдын маалыматтары күбө.

2.2-жадыбал. Резиденттердин экономикалык ишмердүүлүк түрлөрү боюнча Казакстанга тикелей кирген инвестициялардын накта агымы

Экономикалык ишмердүүлүк түрлөрүнүн аталышы	2013	2014	2015	2016	2017	2017/2013
Бардыгы	10 321	8 406	3 860	8 097	4 634	44,90%
Отун-энергетикалык комплекс	2 198,1	1 726,1	-774,6	2 111,8	4 009,6	182,41%
Иштеп чыгаруу өнөр жайы	219,8	430,7	-1 675,0	160,7	549,9	250,18%
Курулуш	414,7	4,2	1 000,9	993,6	-666,1	-160,62%
Дүң жана чекене соода	1 091,5	82,8	-474,6	320,7	347,8	31,86%
Кесиптик, илимий жана техникалык ишмердүүлүк	5 587,7	4 957,8	5 865,7	4 614,5	26,0	0,47%
Билим берүү, саламаттык сактоо жана социалдык кызмат көрсөтүүлөр, искусство, көңүл ачуу жана эс алуу	7,1	4,9	16,9	16,7	-8,4	-118,31%
Башка кызмат көрсөтүүлөр	802,1	1 199,5	-99,3	-121,0	375,2	46,78%

Жогоруда келтирилген жадыбалдын маалыматтарына ылайык, инвестициялардын накта агымынын көлөмү бир кыйла өзгөрүлмөлүү мүнөздө. Антсе да отун-энергетикалык комплекси туруктуу каржыланган инвестициялык долбоорлорго ээ. ОЭК боюнча инвестициялардын накта агымынын өлчөмүнүн динамикасы төмөндө 2.1-сүрөттө көрсөтүлгөн.

Диаграмманын маалыматтарына ылайык, отун-энергетикалык комплексине кирген инвестициялардын көлөмү тикелей кирген инвестициялардын жалпы көлөмүндө олуттуу бөлүгүн түзөт. 2017-жыл жыйынтыгы боюнча, өлкөнүн отун-энергетикалык комплексине кирген инвестициялардын накта агымынын көлөмү тикелей кирген инвестициялардын жалпы көлөмүнүн 90%ын түзгөн.

■ Казакстан Республикасынын ОЭКте накта инвестициялардын агымы ■ Экономиканын башка тармактары

2.1-сүрөт. Жалпы көлөмүндө ОЭКтин үлүшүн тактоо менен, өлкөнүн экономикасына тикелей кирген инвестициялар агымынын түзүмүнүн динамикасы

Ошентип, бүгүнкү күндө Казакстандагы инвестициялык жагдайды жагымдуу деп баалоого болот. Буга карабастан, аны Экономикалык кызматташуу жана өнүгүү уюмунун (OECD) дүйнө жүзүндө мыкты деп таанылган стандарттарына шайкештикте жакшыртуу маанилүү милдет болуп саналат, ал «Казакстан Республикасын индустриялык-инновациялык өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасынын» алкагында мамлекеттик колдоо көрсөтүү иш-чаралары жана инструменттери аркылуу ишке ашырылат.

«ОЭКте инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдик деңгээлин баалоо методологиясын өркүндөтүү» деп аталган үчүнчү бапта ОЭКтеги инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугуна каржылык тобокелдиктин тийгизген таасиринин өлчөмүн жана деңгээлин баалоо методикасын оптималдаштыруунун альтернативдүү жолдору сунушталды.

Отун-энергетикалык комплексиндеги инвестициялык долбоорлорду экономикалык баалоо маселеси бир кыйла кеңири чагылдырылган, антсе да инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдик деңгээлин баалоонун

Казакстандын шарттарына ыңгайлаштырылган методикасын табуу азыркы учурда бир топ татаал иш.

Инвестициялык долбоордун же бизнес-мерчемдин мазмуну боюнча ченемдик актыларга ылайык, белгилүү бир талаптар, анын ичинде долбоордун тобокелдигин баяндаган бөлүмдүн болушу тууралуу талап коюлат. Иш жүзүндө бул бөлүм формалдуу мүнөздү алып жүрөт, жакшы жазылды дегенде тобокелдикти гана эмес, андан кутулуу же аларды азайтуу жолдорун баяндоо менен чектелет. Ал арада отун-энергетикалык комплекстериндеги инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдик деңгээлин эсептөө жана талдоо методикасына болгон зарылдык бир кыйла актуалдуу.

Бул кенемтени толтуруу жана тобокелдикти баалоону практикалык колдонуу максатында анык инвестициялардын оптималдуу инвестициялык куржунун эсептөөнүн төмөнкү ыкмасы сунушталат, анда куржундун берилген каржылык натыйжасына жетпей калуу тобокелдиги эске алынат.

Инвестициялык долбоорду ишке ашыруунун жүрүшүндө энергетикалык ишкананын каржылык натыйжасы кокустук чоңдук болуп саналат жана бир катар кокустук мүнөздөгүчтөргө көз каранды болот. Ишкананын, ошону менен бирге энергетикалык ишкананын инвестициялык куржуну далай жолу чектөөлөргө кабылат. Чектөөчү чоңдуктар катары: долбоор боюнча кирешени, инвестициялык чыгымдардын суммасын, кирешелүүлүктү ж.б. эсептөөгө болот. Бул маселени инвестордун же тапшырыкчынын кызыкчылыгына көбүрөөк жооп берген долбоордун инвестициялык куржунунан тандап алуу түрүндө көрсөтүүгө болот.

Казакстан Республикасынын түндүк бөлүгүндөгү шарттарда ишмердүүлүк жүргүзгөн жылуулук борборунун жабдууларын реконструкциялоо боюнча эки атаандаш долбоордун каржылык тобокелдигин эсептөө мисалын көргөзөлү, ал өндүрүштүк кубаттуулукка жана берилген электр энергиясынын санына таасирин тийгизет. Долбоорлор боюнча баштапкы маалыматтар 3.1-жадыбалда берилген.

3.1-жадыбал. Инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин эсептөө үчүн баштапкы маалыматтар

Көрсөткүч	Мааниси (диапазон)	
	1-долбоор	2-долбоор
1 Электр энергиясын берүү, миң кВт.саат	220749-221829	200517-221829
2 Электроэнергиянын баасы, теңге /кВт.саат	3,25	3,25
3 Отун энергиясын берүү, Гкал	498852	498852
4 Отун энергиясынын баасы, теңге /Гкал	2805	2805
5 Көмүрдүн чыгымы, миң т	308948	308948
6 Бир тонна көмүрдүн баасы, теңге	1210	1210
7 Көмүрдү ташуунун тарифи, теңге	180	180
8 Мазуттун чыгымы, т	5802	5802
9 Бир тонна мазуттун баасы, теңге	35300	35300
10 Инвестициялык чыгымдар, миң теңге	680000	680000

Андан ары 3.1-жадыбалдагы баштапкы маалыматтардын негизинде кирешени, чыгымдарды жана каржылык натыйжаны эсептеп чыгууну сунуштайбыз.

Методиканы жөнөкөйлөтүү үчүн жана каралып жаткан долбоорлордо туруктуу чыгымдар бирдей болгондуктан, эсептөөлөрдө аларды эске албайбыз.

Азыркы учурда инвестициялык долбоордун натыйжалуулугун мүнөздөөдө көбүрөөк колдонулган көрсөткүчтөр болуп киреше жана рентабелдүүлүк эсептелгендиктен, тобокелдик көрсөткүчтөрү берилген эсептөө чондуктары үчүн эсептелет:

- i -долбоор мезгилиндеги киреше P_i ;
- i -долбоордун рентабелдүүлүгү R_i .

Биринчи долбоордун тобокелдик көрсөткүчтөрүн эсептөө үчүн кокустук чондуктардын орточо маанисин (sr индексин) жана алардын дисперсиясын (D) эсептөөнү пайдалануу максатка ылайыктуу деп эсептейбиз. Эсептөө маалыматтары 6-жадыбалда берилген.

Энергиялык ишкананын өндүрүмүн сатуудан түшкөн кирешени, чыгымдарды жана каржылык натыйжаны эсептөөдө формулалардын курамына кокустук чондуктар кирерин эске алуу зарыл, ошондуктан көрсөтүлгөн чондуктар дагы кокустук чондуктар болот.

Кокустук чондуктар үчүн орточо арифметикалык маанилерди эсептөөнү жүргүзөбүз:

- $D_{э/эл} sr$ – электр энергиясын сатуудан түшкөн кирешенин орточо мааниси;
- $Z_{м1} sr$ – мазутка кеткен чыгымдардын орточо мааниси;
- $Z_{т1} sr$ – өзгөрүлмөлүү (жылуулук) чыгымдардын орточо мааниси.

3.2-жадыбал. Биринчи жана экинчи долбоордун кокустук чондуктарын эсептөө

Биринчи жана экинчи долбоордун кокустук чондуктарын эсептөө			
Электр энергиясын берүү, минималдык min , миң кВт.саат	Электр энергиясын берүү, максималдык max , миң кВт.саат	Электр энергиясын берүүнүн орточо мааниси sr , миң кВт.саат	Электр энергиясын берүүнүн дисперсиясы D , миң кВт.саат
220749	221829	221345	97200
Мазут чыгымы минималдык min , т	Мазут чыгымы максималдык max , т	Мазут чыгымынын орточо мааниси sr , т	Мазут чыгымынын дисперсиясы D
4798	5802	5300	84001
Биринчи жана экинчи долбоордун кокустук чондуктарын эсептөө			
Электр энергиясын берүү, минималдык min , миң кВт.саат	Электр энергиясын берүү, максималдык max , миң кВт.саат	Электр энергиясын берүүнүн орточо мааниси sr , миң кВт.саат	Электр энергиясын берүүнүн дисперсиясы D , миң кВт.саат
200517	221829	211145	37850112
Мазут чыгымы минималдык min , т	Мазут чыгымы максималдык max , т	Мазут чыгымынын орточо мааниси sr , т	Мазут чыгымынын дисперсиясы D
4798	5802	5300	84001

3.2-жадыбалдагы маалыматтардын негизинде Лаплас жана Гаустун көрсөткүчтөрү аркылуу 3.3-жадыбалда берилген тобокелдик көрсөткүчтөрүнүн эсептөөлөрүн жүргүзөбүз.

3.3-жадыбал. Биринчи жана экинчи долбоордун тобокелдик көрсөткүчтөрү

1-долбоордун тобокелдик көрсөткүчтөрү		2-долбоордун тобокелдик көрсөткүчтөрү	
Мүнөздөгүч	Мааниси	Мүнөздөгүч	Мааниси
$DD_{э/э 1}$	1 026 675	$DD_{э/э 2}$	399 791 808
$DD_{ит. 1}$	1 026 675	$DD_{ит. 2}$	399 791 808
$D3_{м 1}$	104 672 806 090 000	$D3_{м 2}$	104 672 806 090 000
$D3_{т 1}$	104 672 806 090 000	$D3_{т 2}$	104 672 806 090 000
$DФР_1$	104 672 807 116 675	$DФР_2$	104 673 205 881 808
t_1	0,08	t_2	0,08
<i>Laplas</i>	1	<i>Laplas</i>	1
<i>Gaus</i>	0	<i>Gaus</i>	0
1-долбоордун кирешесинин коромжулары, миң теңге	3 510	2-долбоордун кирешесинин коромжулары, миң теңге	69 264
1-долбоордун рентабелдүүлүгү, %	27	2-долбоордун рентабелдүүлүгү, %	27
1-долбоордун чыгашасы	0	2-долбоордун чыгашасы	0

3.3-жадыбалдан алынган натыйжалар биринчи инвестициялык долбоорду ишке ашырууда максатка жетишүү деңгээлин көрсөтөт.

Киреше коромжулары 3 510 миң теңгени түзүшү ыктымал. Бул учурда чыгаша болжолдонбойт, ал эми рентабелдүүлүк жогору бойдон калат -27 % (туруктуу чыгымдарды эске албаганда). Демек, долбоор койгон максатка жетпей калуу тобокелдиги – жылуулук жүктөмүнүн чегине жеткен айында киреше алуу - көп эмес деген тыянак чыгарууга болот. Бул эсептөө ыкмасы инвестициялык долбоорлордун тобокелдигин сандык эсептөөнүн салттуу методдору менен катар колдонулушу ыктымал.

Экинчи долбоор үчүн 3.2-жадыбал жана 3.3-жадыбал боюнча жогорудай эле эсептөөлөр жүргүзүлөт. Экинчи долбоордо киреше коромжулары 69 264 миң теңгени түзүшү күтүлөт, бул учурда чыгаша болжолдонбойт, ал эми рентабелдүүлүк биринчи долбоордогудай эле 27 % ды түзөт.

Энергетикалык ишкананын инвестициялык куржуну көп учурда аны өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүнө, өзгөчө учурдагы мезгилде каржылоого жооп бербейт (мисалы мындай чектөөлөр жөнгө салуу органдары: Казакстан Республикасынын Энергетика, индустрия жана соода министрлиги, Казакстан Республикасынын монополияга каршы мамлекеттик комитети тарабынан орнотулушу ыктымал). Инвестициялык куржунду түзгөндөн кийин долбоорлор ортосунда оптималдуу тандоо милдети далай ирет келип чыгат, б.а. кайсы долбоорлорду учурдагы жылдын инвестициялык куржунунда калтыруу керектигин, ал эми кайсы долбоорду бир кыйла кечирээк мөөнөткө алып коюуну чечүү керек болот. Бул ишти төмөнкүчө көрсөтүүгө болот: инвестициялык

куржундун ичинен болжолдонгон кирешени алуу ыктымалдыгы аны алуунун минималдык тобокелдиги учурунда жогору болгон долбоорду тандап алуу керек.

Каралган энергетикалык долбоорлордун экөөнү тең ишке ашырууга каражаттар жетишсиз болгон учурда, алардын ичинен кайсы долбоорду куржунда калтыруу артыкчылыктуу болорун төмөнкү алгоритм менен эсептеп чыгууну сунуштайбыз [2]:

- 1) Z долбоорлору боюнча P_1 жана P_2 кирешелеринин айырмасын табабыз;
- 2) DZ дисперсиясын табабыз;
- 3) көмөкчү коэффициентин аныктайбыз;
- 4) Лапластын функциясын эсептейбиз $\gamma(t)$;
- 5) Гаусстун функциясын эсептейбиз $\beta(t)$;
- 6) биринчи долбоор боюнча болжолдонгон кирешеге жетүү ыктымалдыгын табабыз;
- 7) экинчи долбоор боюнча болжолдонгон кирешеге жетүү ыктымалдыгын табабыз;
- 8) биринчи долбоор боюнча кирешенин коромжуга учуроо ыктымалдыгын табабыз;
- 9) экинчи долбоор боюнча кирешенин коромжуга учуроо ыктымалдыгын табабыз.

Талдоо жүргүзүлүп жаткан долбоорлор боюнча эсептөөлөрдүн жыйынтыгы 3.4-жадыбалда берилген.

3.4-жадыбал. Инвестициялык долбоорлорду тандап алууну баалоо

Көрсөткүч	1- долбоор	2- долбоор
P_i	802 466	736 712
DP_i	104 672 807 116 675	104 673 205 881 808
Z	65 754	
DZ	209 346 012 998 483	
t	0,005	
<i>Laplas</i>	0	0
<i>Gaus</i>	0	0
Киреше алуу ыктымалдыгы	0,04	0,96
Кирешенин коромжуга учуроо ыктымалдыгы	-63124	-2630

Жадыбалда жүргүзүлгөн эсептөөлөрдүн негизинде төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга болот: экинчи долбоор боюнча болжолдонгон кирешени алуу ыктымалдыгы - 96 %, ошол эле учурда биринчи долбоор боюнча - 4 %. Демек, биринчи долбоор боюнча кирешенин коромжуга учуроо ыктымалдыгы — 63124 миң тенге, экинчи долбоор боюнча — 2630 миң тенге. Лапластын жана Гаустун 0 гө барабар функциялары жүргүзүлгөн математикалык эсептөөлөрдүн жогорку тактыгын ырастайт. Ошентип, маселени чечүү көз карашынан алганда, инвестициялык куржунда экинчи долбоорду калтыруу, ал эми биринчи долбоордон баш тартуу максатка ылайыктуу.

Практикалык жайылтууга сунушталган инвестициялык долбоорлордун тобокелдигин эсептөө методикасы энергетикалык ишканаларда инвестициялык куржундун экономикалык натыйжалуулугун талдоо учурунда альтернатива

катары кызмат кылышы ыктымал.

Ар бир инвестициялык долбоордун кокустук мүнөздөгүчтөрүн шайкеш баалоо аркылуу ар бир долбоор боюнча болжолдонгон кирешени алуу ыктымалдыгын, кирешенин коромжуга учуроо ыктымалдыгын эсептеп чыгууга жана бул критерийлердин негизинде инвестициялык долбоорлордун ичинен ылайыктуусун тандап алууга мүмкүн. Ошондой эле каралган методиканын артыкчылыктары катары атаандаш долбоорлорду бир учурда (биргеликте) ишке ашырууга каражаттар жетишсиз болгон учурда, алардын жыйындысынан долбоорду тандап алуу мүмкүндүгүн атоого болот.

ТЫЯНАКТАР

Диссертациялык изилдөөнү аткаруунун натыйжасында төмөнкүдөй негизги тыянактар алынды:

1. Теориялык-методикалык ыкмаларды иликтеп үйрөнүүнүн жүрүшүндө ОЭЖтин инвестициялык долбоорлорунун тобокелдерин классификациялоонун жаңы түзүмү сунушталды. ОЭЖтин өзгөчөлүгүн эске алуу менен инвестициялык долбоорлордун тобокелдерин классификациялоо ыкмаларын кайра карап чыгуунун зарылдыгына негиздеме берилди;

2. Отун-энергетикалык комплекстин иштешин изилдөөнүн жүрүшүндө анын өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндөгү экономиканын потенциалдуу «локомотиви» катары ролу аныкталды. Энергетикалык ишкананын иштешинин өзгөчөлүгүн же конкреттүү инвестициялык долбоорду ишке ашырууга кызыкдар болгон беделдүү инвесторлордун кызыкчылыктарын эске алган методиканы түзүү жолу аркылуу инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдик деңгээлин баалоо көрсөткүчтөрүн эсептөө ыкмалары изилденди жана толукталып иштелип чыкты;

3. ОЭЖтин каржылык-экономикалык абалын комплекстүү баалоонун негизинде тармактагы инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоо жараянынын күчтүү жана чабал жактары аныкталды;

4. Отун-энергетикалык комплексинде инвестициялык долбоордун тобокелдигин талдоонун фактордук-экспериментке негизделген жаңы ыкмалары сунушталды;

5. Тобокелдик деңгээлин баалоо методикасы каржылык тобокелдик деңгээлинин аймактын же тармактын инвестициялык жагымдуулугуна көз каранды экендигин эске алган баалоонун натыйжалуу жана илимий негизделген көрсөткүчтөр тутумун камтышы зарыл.

6. Инвестициялык долбоорлордо каржылык тобокелдик деңгээлин эсептөөнүн илимий негизделген механизми сунушталды, ал тышкы институционалдык инвесторлор тарабынан коюлган заманбап талаптарды эске аоган эсептөөчү сандык коэффициенттерди ишке киргизүү жолу менен жүзөгө ашырылат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөнүн үчүнчү бөлүгүндө энергетикадагы каржылык тобокелдиктерди эске алуу менен инвестициялык долбоорлорду эсептөө боюнча иштелип чыккан сунуштар энергетикалык ишканалар, ошондой эле насыялык-каржылык мекемелер, ар түрдүү инвестициялык фонддор тарабынан колдонулушу мүмкүн. Бул методика сунушталган математикалык эсептөөлөрдүн топтомунун алкагында максималдуу түрдө автоматташтырылышы жана ар бир жеке кырдаалга жараша ыңгайлаштырылышы ыктымал.

Биз тарабынан инвестициялык долбоордун кирешелүүлүгүн ыктымалдуулук чечмелөө инвестициялык долбоордун тобокелдигин талдоонун жаңы ыкмасы гана болуп саналбастан, ошону менен бирге айрыкча экономикалык процесстин айрым субъектилеринин инвестициялык куржунун оптималдаштыруунун жүрүшүндө өтө керектүү жана пайдалуу боло алат. Долбоорлордун натыйжасынын ыктымалдыгын эсептөө менен биз инвестициялык куржундун учурдагы жана келечектеги кирешелүүлүгүн баалай алабыз. Мындан тышкары, мындай комплекстүү ыкма казакстандык ишканалардын иш тажрыйбасында колдонулган эмес.

Сунушталган методиканын жана анын алгоритмдерин колдонуунун талашсыз артыкчылыгы анын математикалык негизделгендигинде жана эсептөөнүн натыйжаларынын жогорку тактыгы менен ишенимдүүлүгүндө болуп эсептелет, бул экономикалык кырдаалдын туруксуздугунун шарттарында түйүндүү роль ойнойт жана эсептөөлөрдүн максималдуу тереңдигин кубаттоочу чет өлкөлүк инвесторлор үчүн мотиватор катары кызмат кылышы ыктымал.

Диссертациялык изилдөөнүн алынган натыйжаларынын жыйындысы ОЭКтин субъектилери тарабынан ишке ашырылуучу долбоорлордун каржылык тобокелдигин эсептөөнүн натыйжалуулугун жана тактыгын жогорулатууга мүмкүндүк түзөт. Изилдөөнүн натыйжаларын пайдалануу ОЭКтин субъектилеринин инвестициялык ишмердүүлүгүнүн сапатында гана эмес, каржылык тобокелдиктин таасирин эске алуу жаатында да оң жылыштарды берет, ошондой эле дисконттоону, инфляциянын факторлорун таасирин жана улуттук валютанын наркынын өзгөрүлмөлүүлүгүн эске алуу менен таасирин акча каражаттарынын келечек агымын максималдуу түрдө ишенимдүү мерчемдөөгө жардам берет.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжалары инвестициялык долбоорлорду каржылоочу жана насыя берүүчү «ЭнергоСтройПромсервис» жоопкерчилиги чектелген шериктиктин, «Заман-банк» АК коммерциялык банкынын ишмердүүлүгүндө практикалык колдонууга ээ болду; акад. К. И. Сатпаев атындагы ЕИТИнин окуу процессинде «Ишкердик ишмердүүлүгүндөгү тобокелдиктер», «Инвестицияларды экономикалык баалоо», «Ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгү», «Инвестициялык менежмент» сабактарын окутууда пайдаланылды.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын практикалык колдонуу саналып өткөн уюмдар тарабынан берилген ишке киргизүү актылары менен

тастыкталат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Заякина, А.В. Использование методики факторного эксперимента к риск-анализу инвестиционного проекта в топливно-энергетическом комплексе [Текст] / А.В. Заякина.-Б.: Вестник КНУ им.Ж.Баласагына, 2012. – №3. – С. 81-86.
2. Заякина, А.В. Особенности возникновения и классификация финансовых рисков при реализации инвестиционных проектов в топливно-энергетическом комплексе [Текст] / А.В. Заякина.- Б.: Вестник КНУ им.Ж.Баласагына, спец. выпуск, 2012. – С. 232-235.
3. Заякина, А.В. Инвестиционная привлекательность отраслей и регионов Казахстана [Текст] / А.В. Заякина.- Б.: Вестник КНУ им.Ж.Баласагына, 2013. - №2. – С. 308-314.
4. Заякина, А.В. Управление энергетическим рынком Кыргызской Республики и Республики Казахстан: сравнительный анализ [Текст] / А.В. Заякина.- Б.: Вестник КНУ им.Ж. Баласагына, спец. выпуск, 2014. – С. 266-271.
5. Заякина, А.В. Развитие теории и практики риск-менеджмента инвестиционных проектов в топливно-энергетическом комплексе [Текст] / А.В. Заякина.- Б.: Наука и новые технологии, 2014. – №2. – С. 123-125.
6. Заякина, А.В. Применение методики расчета инвестиционных проектов с учетом финансового риска в энергетике [Текст] / А.В. Заякина.-Б.: Наука и новые технологии, 2014. – №2. – С. 150-154.
7. Заякина, А.В. Проблемы страхования инвестиционных рисков промышленных предприятий в Казахстане [Текст] / А.В. Заякина.- Иваново: «Актуальные вопросы научных исследований», 2017. – С. 34-36.
8. Заякина, А.В. Трансформация риск-менеджмента в инвестиционных проектах электроэнергетики Казахстана [Текст] / А.В. Заякина.- Иваново: «Актуальные вопросы научных исследований», 2017. – С. 37-39.
9. Заякина, А.В. Управление энергетическим рынком Кыргызской Республики и Республики Казахстан: сравнительный анализ [Текст] / А.В. Заякина.- Прокопьевск: Повышение качества образования, современные инновации в науке и производстве, 2016.– С. 67-69.
10. Заякина, А.В. Оценка современного состояния энергетики как одной из ключевых отраслей экономики Казахстана [Текст] / А.В. Заякина.- Б.: Вестник КЭУ им.М.Рыскулбекова, 2017. – №4(38).- С. 132-135.

**Заякина Анна Васильевнанын 08 00 10 - каржы, акча айланымы жана
насыя адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты даражасына
изденүүчү катары «Отун-энергетикалык комплексиндеги
инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдиги» темасында
жазган диссертациялык ишинин
Резюмеси**

Өзөктүү сөздөр: инвестициялык ишмердүүлүк, макроэкономикалык көрсөткүчтөр, каржылык тобокелдик, инвестициялык долбоор, отун-энергетикалык комплекси, инвестициялардын натыйжалуулугу.

Изилдөөнүн объектиси: отун-энергетика комплексиндеги инвестициялык долбоорлор.

Изилдөөнүн предмети: отун-энергетика комплексиндеги инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдик деңгээлин баалоо жана аныктоо көйгөйлөрү

Изилдөөнүн максаты: инвестициялык долбоордун каржылык тобокелдигин баалоого теориялык негиздеме берүү жана отун-энергетика комплексиндеги инвестициялык долбоорлорго ыңгайлаштыруу менен каржылык тобокелдикти баалоо методологиясын жакшыртуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө методдору. Методологиялык негизди тутумдук, салыштырмалуу жана трендик талдоо, экономикалык-математикалык моделдөө, ошондой эле актуардык баалоо методдору түзөт.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңычылдыгы: отун-энергетика комплексиндеги инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдигин баалоо ыкмаларын принципалдуу өзгөртүү сунушталды. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы отун-энергетика комплексинин ишканаларындагы инвестициялык долбоорлордун каржылык тобокелдиктерин баалоо методологиясын өркүндөтүү боюнча концептуалдык ыкманы, механизмдерди жана сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Пайдалануу деңгээли: изилдөөнүн натыйжалары Казакстан Республикасынын Павлодар облусунун социалдык-экономикалык программасын түзүүдө колдонулган, ошондой эле ЕврАзия экономикалык биримдигинин ишинде пайдаланууга болот.

Пайдалануу тармагы: изилдөөнүн жыйынтыгы инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугуна каржылык тобокелдик деңгээлинин таасирин баалоо методикасын жана механизмдерин оптималдаштыруу максатында, ошондой эле жогорку окуу жайларында дарстарды окуу процессинде колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Заякиной Анны Васильевны на тему: «Финансовый риск инвестиционных проектов в ТЭК» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, макроэкономические показатели, финансовый риск, инвестиционный проект, топливно-энергетический комплекс, эффективность инвестиций.

Объект исследования: инвестиционные проекты в ТЭК.

Предмет исследования: проблемы оценки и определения уровня финансового риска инвестиционных проектов в ТЭК

Цель исследования: Теоретическое обоснование оценки финансового риска инвестиционного проекта и разработка рекомендаций по совершенствованию методологии оценки финансового риска с адаптацией к инвестиционным проектам топливно-энергетического комплекса.

Методы исследования: Методологическую основу составляют методы системного, сравнительного и трендового анализа, экономико-математического моделирования и актуарные методы оценки.

Полученные результаты и их новизна: Предложено принципиальное изменение подходов к оценке финансового риска инвестиционных проектов в ТЭК. Научная новизна диссертационного исследования состоит в разработке концептуального подхода, механизмов и предложений по совершенствованию методики оценки финансовых рисков в инвестиционных проектах предприятий топливно-энергетического комплекса.

Степень использования. Результаты исследования использовались при составлении социально-экономической программы Павлодарской области Республики Казакстан, а также результаты могут быть использованы в работе Евразийского экономического союза.

Область применения. Применяется в целях оптимизации методики и механизмов оценки уровня влияния финансового риска на эффективность инвестиционных проектов, а также используются в процессе чтения лекций в высших учебных заведениях.

RESUME

Zayakina Anna Vasilievna's thesis of dissertation on the theme: «The financial risk of investment projects in the fuel and energy complex» for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.10 - Finance, monetary circulation and credit

Key words: investment activity, macroeconomic indicators, financial risk, investment project, fuel and energy complex, investment efficiency.

The object of study: investment projects in the fuel and energy complex.

Subject of research: problems of assessing and determining the level of financial risk of investment projects in the fuel and energy sector

Objective of research: Theoretical rationale for assessing the financial risk of an investment project and developing recommendations for improving the methodology for assessing financial risk with adaptation to investment projects of the fuel and energy complex.

Methods of research: Methodological basis is the methods of system, comparative and trend analysis, economic-mathematical modeling and actuarial estimation methods.

The results obtained and their novelty: A fundamental change in the approaches to the assessment of the financial risk of investment projects in the fuel and energy complex was proposed. The scientific novelty of the dissertation research is to develop a conceptual approach, mechanisms and proposals for improving the methodology for assessing financial risks in investment projects of enterprises of the fuel and energy complex.

The degree of use. The results of the research were used to compile the social and economic program of the Pavlodar region of the Republic of Kazakhstan, and the results can be used in the work of the Eurasian Economic Union.

Application area. It is used to optimize the methodology and mechanisms for assessing the level of financial risk impact on the effectiveness of investment projects, and also are used in the process of lecturing in higher education institutions.

Кагаз офсеттүү. Гарнитура «Times». Көлөмү 2,5 б.б.
Басуу офсеттүү. Нускасы 100 даана.
«Аракет-принт» басмаканасында чыгарылган.